

בראשית פרק כא: הולדת יצחק וגירוש ישמעאל

מבוא

בפרק זה נושאים רבים, אנו נעסוק בהולדת יצחק ובגירוש של ישמעאל מביתו של אברהם.

שאלה מכוונות למידה

מדוע גורש ישמעאל מבית אברהם?

הולדת יצחק

בראשית כא

- (א) וְהָיָה כִּי יִשְׁמַע אֱבְרָהָם כִּי יֵלֵד לְאִשְׁתּוֹ יִצְחָק וְיֵעָשׂה אֱבְרָהָם וְיִגְדַּל וְיִגְדַּל הַיְלָד וְיִגְמַל וְיִעַשׂ אֱבְרָהָם מִשְׁתֵּה גְדוֹל בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת יִצְחָק:
- (ב) וַתֵּהָרֵי אֱבְרָהָם בְּנֵי לָאֵלֹהִים וַתֵּלֵד וַתֵּלֵד לְאֱבְרָהָם בֶּן לְזִקְנִיּוֹ לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים:
- (ג) וַיִּקְרָא אֱבְרָהָם אֶת שְׁם בְנוֹ הַנּוֹלָד לוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ שְׁרָה יִצְחָק:
- (ד) וַיִּמָּל אֱבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶן שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים:
- (ה) וְאֱבְרָהָם בֶּן מֵאָת שָׁנָה בְּהוֹלֵד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ:
- (ו) וַתֵּאמֶר שְׁרָה צָחֵק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כֹּל הַשְּׁמֵעַ יִצְחָק לִי:
- (ז) וַתֵּאמֶר מִי מֵלֵל לְאֱבְרָהָם הַיְנִיקָה בְּנִים שְׁרָה כִּי יָלְדָתִי בֶן לְזִקְנִיּוֹ:
- (ח) וַיִּגְדַּל הַיְלָד וַיִּגְמַל וְיֵעַשׂ אֱבְרָהָם מִשְׁתֵּה גְדוֹל בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת יִצְחָק:
- (ט) וַתֵּרָא שְׁרָה אֶת בֶּן הַגֵּר הַמְצֻרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאֱבְרָהָם מִצְחָק:
- (י) וַתֵּאמֶר לְאֱבְרָהָם גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק...:

1. עיין בפרק כ"א, פסוקים א-ח. ומצא שתי מילים שמופיעות כל אחת שש פעמים.

א. מהם המילים?

ב. מה המשמעות שדווקא שתי המילים הללו חוזרות בדיוק אותו מספר של פעמים?

רש"י בראשית כא

(ו) יצחק לי - ישמח לי

2. המילה שהשורש שלה צ.ח.ק מופיעה פעמיים בפסוק ו, ופעם אחת בפסוק ט. מה ההבדל המהותי בין משמעות המילה הזו בפסוק ו לבין המשמעות שלה בפסוק ט? היעזר ברש"י. כתוב את הפסוק בלשונך לפי שתי המשמעויות השונות.

דרישת שרה לגרש את ישמעאל

בראשית כא

(ט) ותָּרָא שָׂרָה אֶת בְּן הַגֵּר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק :

(י) ותֹאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ כִּי לֹא יִרְשׁ בְּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק :

(יא) וַיִּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנֹו :

(יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אַל יִרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעֹר וְעַל אֲמֹתֶיךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֶלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקוֹלָהּ כִּי בִי צְחָק יִקְרָא לָךְ זֶרַע :

(יג) וְגַם אֶת בְּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימֶנּוּ כִּי זֶרַעךָ הוּא :

שאלות

שרה ראתה בצחוק של ישמעאל התנהגות שלילית, עד כדי כך שגרם לה לדרוש מאברהם לגרש את הגר וישמעאל מביתם. דרישה זו של שרה מעוררת כמה קשיים :

א. מדוע ישמעאל מכונה בשמות שונים ולא נקרא בשמו "ישמעאל"?

ב. הכתוב סתם ולא פירש, מה היה כל כך שלילי בצחוק של ישמעאל שהצדיק את גירושו?

ג. מדוע דרשה שרה לגרש את ישמעאל?

ד. מדוע היה הדבר רע בעיני אברהם?

ה. כיצד התייחס ה' לדברי שרה, ומדוע?

ננסה לענות על השאלות הללו בעזרת עיון בפסוקים ובדברי המפרשים.

הכינויים של ישמעאל

3. פסוקים ט-יג אילו עוסקים בישמעאל, אך שמו המפורש לא נאמר אפילו פעם אחת אלא הוא מכונה ע"י הכתוב, שרה, אברהם, והקב"ה בכינויים שונים. השלם את הטבלה שלפניך :

מדוע ישמעאל מכונה כך? מה הכינוי בא לבטא?	הכינוי	המכנה
		הכתוב
		שרה
		אברהם
		הקב"ה

מה היה כל כך שלילי בצחוק של ישמעאל שהצדיק את גירושו?

בראשית כא	
(ט) וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק :	
רש"י	רשב"ם
מצחק - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר "ויקומו לצחק" (שמות לב ו) דבר אחר: לשון גילוי עריות, כמה דתימא "לצחק ביי" (בראשית לט יז) דבר אחר: לשון רציחה, כמו "ויקומו נא הנערים וישחקו לפנינו" (שמואל ב ב, יד)	מצחק - שכבר גדל הרבה. ולא רצתה לשהותו עוד פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק.

4. מה ההבדל בין פירושו של רש"י לפירושו של רשב"ם ביחס להתנהגות ישמעאל?

מדוע דרשה שרה לגרש את ישמעאל?

תלמיד שלוש יחידות נדרש לדעת אחד מן הפירושים הבאים. תלמיד חמש יחידות נדרש לדעת שני פירושים ולהשוות ביניהם.

5. עיין בדברי הפרשנים הבאים וכתוב בלשונך שלושה הסברים שונים מדוע דרשה שרה לגרש את ישמעאל מביתה? ופרט על אילו מילים בפסוקים ניתן לבסס את כל אחד מן הפירושים הללו.

בלשונך והביסוס בכתוב	דברי הפרשן
	<p>הרב עקיבא סופר, מחבר הפירוש לתורה "דעת סופר"</p> <p>ונראה לי לפרש דהנה עיקר כוונת שרה... שיראה שאם יצחק יהיה תמיד בחברותא עם ישמעאל אולי ילמד ממעשיו הרעים, על כן רצתה לגרשו מביתה. אבל יש לבעל דין לחלוק ולומר אולי נהפוך הוא שישמעאל ייטיב דרכיו אם יהיה עם יצחק תמיד, ואולי יועיל תוכחה להחזירו למוטב ולמה רצתה להדיחו לגמרי. אבל האמת כי שרה בחכמתה ידעה והבינה שכל התוכחות ללא יועיל יהיו, כי ישמעאל בוודאי לא יקבל תוכחה ואפס תקוה ממנו משום שראתה בישמעאל שהוא לץ, וידוע דמידת הליצנות היא מידה רעה וגרועה הדוחה כל תוכחה. וכמאמר החכם: ליצנות אחת דוחה מאה תוכחות... וזה עיקר טעמה של שרה שגירשה את ישמעאל.</p>
	<p>תוספתא סוטה ו, ג</p> <p>אמר ר"ש בן יוחאי... ואני אומר חס ושלוש שיהיה בביתו של (אותו) צדיק ההוא כך. אפשר למי שנאמר עליו "כי ידעתינו למען אשר יצנה את בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (בראשית יח, יט) יהא בביתו עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים!! אלא אין צחוק האמור כאן אלא לענין ירושה שכשנולד אבינו יצחק לאברהם אבינו היו הכל שמחין ואומרים נולד בן לאברהם נוחל את העולם ונוטל שני חלקים והיה ישמעאל מצחק ואומר אל תהי שוטים אני בכור ואני נוטל שני חלקים.</p>
	<p>רד"צ הופמן</p> <p>...סיבה הייתה לה לשרה לדאגה, שיבוא היום ובן האמה ידחה את בן הגבירה מירושתו החוקית, יתרה מזו, שיבוא היום והוא יסכן את ירושתו הנחצית של אברהם. משום כך אמרה: "גרש האמה הזאת" ואת הבן שהוכיח עצמו כבן אמה. "כי לא יירש" - אל לו לבן האמה לרשת יחד עם בני, אל להם לחיות ביחד ולנחול בארץ אחת. והציווי האלוהי מוכיח, כי אמנם צדקה שרה אמנו.</p>

ⓧ מדוע היה הדבר רע בעיני אברהם?

בראשית כא, יא

וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנֹוּ :

ⓧ רש"י

על אודות בנו - ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו.

6. מה היה רע בעיני אברהם? מהן שתי הדעות שמביא רש"י?

כיצד התייחס ה' לדברי שרה, ומדוע?

בראשית כא

(יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אַל יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעַר וְעַל אִמְתְּךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שָׁמַע בְּקִלְהָ כִּי בִי צָחַק יִקְרָא לָךְ זֶרַע :
(יג) וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימְנוּ כִּי זָרְעֶךָ הוּא :

רש"י בראשית כא, יב

שמע בקולה - בקול רוח הקודש שבה, למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות.

7. עיין בפסוקים יב-יג ובדברי רש"י, וענה:

א. מהם שני העניינים הכלולים בתשובת ה' לאברהם בפסוקים יב-יג?

ב. לפי רש"י, מה ניתן ללמוד מכך שהקב"ה אמר לאברהם לשמוע בקולה של שרה?

גירוש ישמעאל

בראשית כא

(יד) וַיֵּשְׁכֶם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֻמַּת מִיִּם וַיִּתֵּן אֶל הַגֵּר שָׂם עַל שַׂכְמָהּ וְאֶת הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחַהּ וַתֵּלֶךְ וַתִּתַּע בְּמִדְבַר בְּאֵר שֶׁבַע :

(טו) וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן הַחֲמַת וַתִּשְׁלַח אֶת הַיֶּלֶד תַּחַת אֶחָד הַשִּׁיחִים :

(טז) וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנְּגַד הַרְחֹק כַּמֶּטְחָוּי קִשְׁת כִּי אָמְרָה אֶל אַרְאָה בְּמוֹת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנְּגַד וַתִּשָּׂא אֶת קִלְהָ וַתִּבְבֶּךְ :

(יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנְּעַר וַיִּקְרָא מִלֵּאד אֱלֹהִים אֶל הַגֵּר מִן הַשָּׂמִים

וַיֹּאמֶר לָהּ מַה לָּךְ הַגֵּר אֶל תִּירָאִי כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנְּעַר בְּאֲשֶׁר הוּא שָׂם :

(יח) קוֹמִי שְׂאִי אֶת הַנְּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדָךְ בּוֹ כִּי לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׁימְנוּ :

(יט) וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת עֵינֶיהָ וַתִּרְא בְּאֵר מַיִם וַתֵּלֶךְ וַתִּמְלֵא אֶת הַחֲמַת מִיִּם וַתִּשָּׂק אֶת הַנְּעַר :

(כ) וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת הַנְּעַר וַיִּגְדֵּל וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַר וַיְהִי רֹבֵה קִשְׁת :

(כא) וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַר פָּאֲרָן וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאַרְצָּ מִצְרַיִם : פ

8. גם בפסוקים אלה מכוונה ישמעאל בשני כינויים שונים: "הילד" ו"הנער", מתי וע"י מי הוא מכוונה בכל אחד מהכינויים, ומדוע?

רש"ר הירש

הדבר נשמע כמעשה קשה ואכזרי, אך הנסיבות מצדיקות אותו צידוק גמור. יש להסיר מביתם של אברהם ויצחק כל פחד, שמא לאחר פטירת שניהם תשלוט בו השפעתם של הגר וישמעאל, הבן הבכור. לפיכך יש להרחיק את שניהם בדרך כזאת, שייראו ביחס לבית הזה במעמדם האמיתי והחוקי, היינו כאמה וכבן אמה, ובן אמה הרי הוא עצמו עבד. לאחר מכן יכול היה אברהם להיטיב את גורלם בעין יפה, כמידת עושרו וטוב ליבו, וכן עשה...

9. לפי רש"ר הירש, מה המעשה הקשה האכזרי? וכיצד ניתן להצדיק את המעשה האכזרי הזה?

○ **שתי הנהגות טובות**

רש"י מלמדנו שתי הנהגות חשובות ביחסו של הקב"ה אל ישמעאל המצוי בצרה.

בראשית כא

(טז) ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת כי אמרה אל ארצה במות הילד ותשב מנגד ותשא את קלה ותבך:
 (יז) וישמע אלהים את קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים
 ויאמר לה מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם:

○ **רש"י בראשית כא, יז**

את קול הנער - מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל.

באשר הוא שם - לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות.

לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים:

ריבוננו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר?!
 והוא משיבם: עכשיו מה הוא, צדיק או רשע?

אמרו לו: צדיק.

אמר להם: לפי מעשיו של עכשיו אני דנו, וזהו "באשר הוא שם".

והיכן המית את ישראל בצמא?

כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר "משא בערב בערב תלינו ארחות דדניס, לקראת צמא התינו (הביאו) מים ישבי ארץ תימא בלחמו קדמו נדד" (ישעיה כא יג-יד).

כשהיו (הבבלים) מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם, הוליכנו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר "אורחות דודנים" אל תקרי "דודנים" אלא "דודים" (שם שם).

ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח (המגבירים את הצימאון) ונודות נפוחים - כסבורים ישראל שמלאים מים (אך באמת היה בהם רק אויר), וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו (כדי לשתות), הרוח נכנס בגופו ומת.

10. עיין בפסוקים טז-יז, ובדרי רש"י, וענה:

א. מה הן שתי הנהגות הטובות שלמד רש"י מפסוק יז.

ב. כיצד למד רש"י את שתי הנהגות הללו מהפסוקים? (מה הביסוס בכתוב להנהגות שמביא רש"י?)

11. רש"י בד"ה "באשר הוא שם" כותב: "שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים ריבוננו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר?!". מהו הרקע ההיסטורי למקרה הנזכר בטענה של מלאכי השרת?